

Uhifadhi wa utamaduni kupitia Udumishwaji wa Vipengele vya Ujielezaji katika fasihi: Mifano ya Tafsiri ya Riwaya za Kaburi Bila Msalaba na Bwana Myombekere Bibi Bugonoka Ntulanalwo na Bulhawali

Georginah Makini *Idara ya Isimu Na Lugha, Chuo Kikuu Cha Moi, Eldoret, Kenya*

IKISIRI

KUHUSU MAKALA

Taaluma ya tafsiri inatumika kama nyenzo ya kueneza utamaduni, maarifa mapya, ujuzi, na uzoefu kutoka kwa jamii moja kwenda nyingine. Makala hii inakusudia kueleza jinsi utamaduni wa Kiafrika unadumishwa na kuhifadhiwa kupitia vipengele vya ujielezaji katika matini teule zilizotafsiriwa. Makala hii iljikita katika uchanganuzi wa tafsiri ya riwaya ya Kaburi Bila Msalaba (1969) ambayo ni (MC1) na Bwana Myombekere na Bibi Bugonoka Ntulanalwo na Bulhawali (1981) ambayo ni (MC2). Uchanganuzi huu ulipania kutoa maelezo jinsi tafsiri ya riwaya za Kareithi (MC1) na Kitereza (MC2) ambazo ni hazina ya hifadhi ya utamaduni wa Kiafrika inavyochangia na kuendeleza uhifadhi wa utamaduni kutoka lugha moja hadi nyingine kupitia udumishwaji wa vipengele vya ujielezaji. Utafiti huu uliongozwa na nadharia ya Skopos iliyoasisiwa na Hans J. Vermeer kule Ujerumani mwaka wa 1970. Neno Skopos linatokana na neno la Kigriki lenye maana ‘nia ya kutafsiri.’ Nadharia inasisitiza kuwa kila tafsiri hutafsiriwa kwa lengo fulani na lazima litimizwe kwa kadri iwezekanavyo katika miktadha lengwa. Data za utafiti huu zilikusanywa kwa kusoma na kuchambua matini chanzi Kaburi Bila Msalaba na Bwana Myombekere na Bibi Bugonoka Ntulanalwo na Bulhawali na matini lengwa, Unmarked Grave na Mr. Myombekere and His Wife Bugonoka, Their son Ntulanalwo and Daughter Bulhawali. Makala hii ililenga kuangazia vipengele vya ujielezaji vilivyohawilishwa kutoka utamaduni chanzi na kuingizwa kwa utamaduni lengwa na jinsi vinavyochangia uhifadhi wa utamaduni katika jamii mahususi. Mkabala wa kitaamuli ulitumika katika uwasilishaji wa data. Matokeo yalidhihirisha kwamba vipengele vya ujielezaji vimehawilishwa kutoka lugha moja kwenda nyingine hivyo basi, uhifadhi wa utamaduni umewezeshwa kupitia mchakato wa tafsiri.

Maneno Muhimu:
Tafsiri,
Uhifadhi na Skopos,
Utamaduni.

Historia ya Makala:
Tarehe ya Kutumwa: 11 Aprili 2026
Tarehe ya Kurekebisha: 1 Mei 2026
Tarehe ya Kukubalika: 16 Mei 2026
Mtandaoni: 10 Agosti 2026

1. Utangulizi

Fasihi tafsiriwa ni fasihi inayojibainisha kwa kuhusishwa na uhalisi wa mifumo ya lugha na utamaduni wa jamii husika. Kimsingi tungo za kifasihi hutungwa kutokana na mazingira halisi ya jamii na lugha hutumika kama chombo cha kusafirisha uhalisia huu wa kijamii. Fasihi tafsiriwa huwa ni njia ya kusambaza na kuhifadhi utamaduni kutoka jamii moja hadi nyingine. Ni muhimu kuelewa kwamba kutafsiri fasihi si unakili wa kikasuku bali ni uhalisi wa kiubunifu unaojibainisha katika miktadha na mifumo ya lugha, fasihi na utamaduni lengwa. Wasanii wa kazi ya fasihi hutumia lugha ili kubeba dhamira, migogoro na ujumbe tofauti kulingana na kazi zao. Kipengele cha lugha ni muhimu kwani ndicho kinatofautisha fasihi na sanaa nyingine. Wamitila (2003) anasema kuwa mwandishi hawezi kusema analotaka

kusema bila kutumia lugha. Lugha ni chombo cha kusafirisha mawazo ya mwandishi hadi kwa hadhira yake. Wasanii hawawezi kuwasilisha dhamira na maudhui yao bila vipengele vya ujielezaji. Wasanii wanajua kuteka na kuathiri hisia za wasomaji wao kwa kutumia lugha kiubunifu. Upekee wa masimulizi ya mwandishi hujitokeza kwa namna anavyotumia vipengele vya ujielezaji. Senkoro (2011) anaeleza kuwa tamathali kama tashbihi, sitiari, kejeli na takriri hutumika kuongeza mvuto wa lugha na kuisitiza ujumbe. Mbinu hizi humwezesha mtunzi kuwasilisha mawazo kwa namna ya kisanaa zaidi na yenye athari kwa msomaji. Matumizi ya vipengele vya ujielezaji katika fasihi hulifanya wazo kutokea kwa udhahiri wenye mnato na usahihi.

Fasihi tafsiriwa zimekuwa sehemu muhimu ya taaluma ya tafsiri katika kuonyesha namna utamaduni,

*Mwandishi Mkuu. Barua Pepe: georginahmakini1@gmail.com

Mhariri: Cedric Okinda, Chuo Kikuu cha Masinde Muli, Kenya.

Nukuu: Makini G. (2026). Kiunzi Uhifadhi wa utamaduni kupitia Udumishwaji wa Vipengele vya Ujielezaji katika fasihi: Mifano ya Tafsiri ya Riwaya za Kaburi Bila Msalaba na Bwana Myombekere Bibi Bugonoka Ntulanalwo na Bulhawali. Jarida la Kiswahili Sanifu 3(2), 18 – 25.

<https://doi.org/10.61889/52f3tt73>.

maana na mitindo ya kifasihi huhawilishwa kutoka lugha moja kwenda nyingine. Tafiti hizi zimejikita katika kuchunguza changamoto, mikakati na athari za tafsiri katika kuhifadhi au kubadilisha maana ya kazi za kifasihi. Tafiti nyingi zimefanywa kuhusu riwaya za Kiafrika zilizotafsiriwa kwenda Kiingereza au lugha nyingine za Ulaya. Kwa mfano, tafiti kuhusu kazi za Chinua Achebe kama *Things Fall Apart* zimechunguza jinsi vipengele vya utamaduni wa Igbo vilivyohifadhiwa au kubadilishwa katika tafsiri na usambazaji wake kimataifa. Vilevile, tafiti kuhusu kazi za Ngũgĩ wa Thiong'o zimeangazia namna tafsiri inavyotumika kama chombo cha kupinga ukoloni wa lugha na kuhifadhi utamaduni wa Kiafrika.

Katika muktadha wa Kiswahili, tafiti zimechunguza tafsiri ya kazi kama riwaya, tamthilia na ushairi. Kwa mfano, tafiti kuhusu tafsiri ya mashairi ya Shaaban Robert zimebainisha changamoto za kuhawilisha tamathali za usemi kama tashbihi, sitiari na methali kwenda lugha ya Kiingereza bila kupoteza ladha ya Kiswahili. Aidha, tafiti hizi zimeonesha kuwa baadhi ya vipengele vya kitamaduni hupoteza uzito wake au huhitaji maelezo ya ziada ili kueleweka.

Wataalamu mbalimbali wametafiti juu ya mikakati ya tafsiri kama vile uhawilishaji, udumishwaji na ufafanuzi. Kwa mfano, tafiti za [Newmark \(1988\)](#) na [Venuti \(1995\)](#) zimeonyesha jinsi mikakati hii inavyoathiri namna utamaduni unavyowasilishwa katika matini lengwa. Tafiti hizi zina umuhimu mkubwa katika kuelewa jinsi vipengele vya ujielezaji kama methali na jazanda vinavyoweza kutumiwa kama njia ya kuhifadhi utamaduni kupitia mchakato wa tafsiri. Tafiti hizi zinaonyesha kuwa tafsiri ya fasihi si uhamishaji wa maneno pekee bali ni mchakato wa kiutamaduni na kiubunifu. Tafiti hizi zimeweka msingi muhimu wa kuelewa jinsi vipengele vya ujielezaji vinavyoweza kuhifadhi au kubadilisha utamaduni katika matini tafsiriwa.

2. Muhtasari wa Matini Teule

MC1 ni riwaya iliyoandikwa (1969) na Mnuhe Kareithi aliyezaliwa mnamo mwaka wa 1931 katika kijiji cha Mbari - ya - Hwai katika Wilaya ya Nyeri kisha kutafsiriwa na Chege Githiora mwaka wa (2017). Hii ni riwaya ya kihistoria ambayo iliandikwa wakati wa vita vya Mau Mau nchini Kenya. Vita vya Mau Mau vilianza mwanzoni mwa miaka ya hamsini miongoni mwa Wakikuyu waliofukuzwa na wazungu kutoka mashamba yao mnamo karne ya 19. Historia hii ya Kenya imefumbatwa kupitia kwa ubunifu wa Kareithi huku akiangazia vipengele mbalimbali vya kitamaduni. Riwaya hii inaangazia historia na utamaduni wa nchi ya Kenya na jinsi walivyojikomboza mikononi mwa mkoloni.

MC2 ni riwaya iliyoandikwa (1981) na Anicent Kitereza. Riwaya hii ilitafsiriwa kwa lugha ya Kiingereza na Gabriel Ruhumbika mwaka wa 2002. Kazi hii inahusu utamaduni ambao umepitia hatua mbalimbali za utawala kama vile utawala wa Waarabu, Wajerumani, na Waingereza. Tawala hizi ziliweza kupenyeza tamaduni zao na kuathiri mawazo na matendo ya Kiafrika kwa wenyeji. Elimu na dini zilitumika kwa muda ili kudunisha

na kufifisha utamaduni wa mtu mweusi. Kitereza alionyesha jinsi alivyofanikiwa kuzionyesha mila na desturi za Wakerewe na kuzirithisha kutoka kizazi kimoja hadi kingine. Riwaya hii imeonyesha mzunguko baina ya mtu, utamaduni na muundo wa jamii husika. Kwa kutumia kisa cha kusikitisha, kisa kilichosababishwa na desturi za kabila hilo kwamba mwanamke ambaye hajajaliwa watoto anafaa kuachwa na mumewe, mwandishi ameendeleza ploti ya vitushi vyake kwa kuonyesha raha na taabu, ubaya na uzuri wa kufuata mila na desturi.

2.1. Mkabala wa Kinadharia

Makala hii iliongozwa na nadharia ya Skopos. Nadharia hii iliasisiwa na Hans J. Vermeer kule Ujerumani mnamo miaka ya 1970. Neno Skopos linatokana na neno la Kigriki lenye maana 'nia ya kutafsiri' hutumika kama msamiati wa kiufundi unaorejelea lengo la tafsiri. Kulingana na [Vermeer \(1989\)](#), nadharia ya Skopos huchukulia shughuli ya kutafsiri kama kitendo kilicho na malengo. Kabla mtafsiri hajaanza shughuli nzima ya tafsiri ni sharti aelewe lengo la tafsiri yake. Kitendo hicho kinafaa kumlenga mpokeaji katika utamaduni na mazingira ya msomaji. Kwa mujibu wa nadharia hii, zoezi la tafsiri ni tendo linalotekelezwa kwa nia fulani. Lengo la tafsiri ndilo linabaini njia na mbinu zitakazotumika ili kutoa tafsiri yenye usahihi wa kimatumizi kwa hadhira lengwa. Aidha, msisitizo wa tafsiri upo katika uzingativu wa muktadha unaozunguka tafsiri. Misingi na mihimili ya nadharia hii iliongoza mijadala katika kuhakiki na kufafanua masuala ya tafsiri kama mchakato wa kuhifadhi utamaduni.

3. Mbinu za Utafiti

Katika Utafiti huu ulikuwa wa kimaalezo. Muundo huu humpa mtafiti uhuru wa kuteua jambo moja na kulizamia kisha kulitolea mahitimisho mwafaka. [Gay, Mills na Airasian \(2006\)](#) wanafafanua kuwa utafiti wa aina hii hutoa maelezo au ufafanuzi wa jinsi mambo yalivyo na aghalabu hutumika katika tafiti za lugha na fasihi. Mbinu hii humwezesha mtafiti kupata habari muhimu na sahihi kwa kutumia muda na gharama ndogo ikilinganishwa na mbinu zingine za utafiti. Mbinu ya kimaalezo ilikuwa faafu kwa utafiti wetu kwa sababu ilitusaidia kuchambua maandishi yanayoshirikisha vipengele mbalimbali vya kitamaduni na mikakati iliyotumiwa kutafsiri vipengele hivi kama njia mojawapo ya kuhifadhi utamaduni. Katika utafiti huu, MC1 na MC2 pamoja na tafsiri zao zilisomwa na kudondoa vifungu mahsusi kwa kurekodi vipengele vya kitamaduni kwenye daftari maalum.

[Young \(1984\)](#) anaafiki upataji wa data mezani bila kuwatafuta watafitiwa na wahojiwa kwa kuwasaili. Data ilichanganuliwa kwa kuongozwa na malengo ya utafiti na mihimili ya nadharia. Ukusanyaji wa data ulihusu usomaji wa riwaya teule za: Kaburi Bila Msalaba na Bwana Myombekere na Bibi Bugonoka Ntulanalwo na Bulihwali (1981) na tafsiri zao za Kiingereza 'Unmarked Grave' (2007) na 'Mr. Myombekere His Wife Bogonoka Ntulanalwo and Bulihwali' (2002). Data zilizokusanywa zilichambuliwa kwa kutumia mbinu ya uchambuzi wa maudhui. Katika mbinu hii, vipengele vya ujielezaji

ilitambuliwa, vikaainishwa, kisha vikafasiriwa kulingana na muktadha wake wa kitamaduni na kiutafsiri. Mchakato huu uliongozwa na nadharia ya Skopos ili kubainisha namna lengo la tafsiri linavyoathiri uchaguzi wa mbinu za uhawilishaji wa maana. Data za utafiti ziliwasilishwa kwa maelezo ya kinathari. Mifano na maelezo yalizingatia udumishwaji wa vipengele vya ujielezaji katika fasihi kutoka matini chanzi hadi kwa lugha lengwa kama njia mojawapo ya kuhifadhi utamaduni.

4. Vipengele vya Ujielezaji

Tamaduni zote za kila jamii ulimwenguni huwa ni hazina kuu ya mikusanyiko mikubwa ya mbinu za ujielezaji zinazotumika katika harakati za kila siku kama mbinu za kuwasilisha maarifa, tajriba, busara na hekima. Kulingana na Miles (1971), vipengele vya ujielezaji ni kama uteuzi wa kisanii wa kibinafsi wa kila mtunzi. Matumizi ya vipengele vya ujielezaji huwa ni jinsi wasanii wanavyotumia lugha katika kazi za kiubunifu. Vipengele hivi huwa ni mbinu ambazo hutumiwa na mwandishi ili kuyaibua mawazo yake katika matini za kifasihi. Vipengele vya ujielezaji vinaweza kuhusisha mazoea ya mtu binafsi au lengo na azma yake. Hii ndio maana ambayo huwajia watu akilini wanapozungumza kuhusu vipengele vya ujielezaji vya mtu fulani au namna ya kuzungumza kwa kutoa hotuba hadharani. Wingi wa vipengele hivi vya lugha huongeza ladha kwa kazi fulani na hufafanua maudhui na dhamira kwa uwazi.

Vipengele vya ujielezaji huchangia urembo wa kinachozungumziwa au kurejelewa kwa lugha hiyo na kukifanya kiwe na mvuto mkubwa wa kisanaa. Aidha, vipengele vya ujielezaji hutekeleza jukumu la ufafanuzaji na uelezaji wa kinachozungumziwa na kukifanya kieleweke kwa uwazi na wasomaji. Vipengele hivi vinapotumiwa huleta uthibati fulani wa jambo linalorejelewa katika miktadha husika. Kwa hivyo, vipengele hivi hushadidia maana, hupamba na kuongeza utamu wa lugha. Makala hii ilijikita katika kuchunguza vipengele vya ujielezaji katika matini teule lakini vile vipengele tu vinavyofungamanishwa na utamaduni husika.

4.1. Matumizi ya Methali

Kila jamii husawiri mazingira yao kwa kutumia hekima na maarifa yapatikanayo katika methali. Katika tamaduni zote zinazotumia methali, kuna kauli zinazokubalika kwamba methali inapotumiwa kwa njia ya mvuto, lugha wazi yenye mnato huweza kupitisha maadili, imani na tamaduni za jamii husika. Methali huwa ni sentensi fupi ya jadi katika jamii mahsusi inayobeba busara, ukweli, maadili na mitazamo ya kijadi ambayo inawasilishwa kwa njia ya kistiari, kwa muundo dumifu unaoweza kukaririwa kutoka kumbukizi na unaopitishwa kutoka kizazi kimoja hadi kingine (Meider 2004). Kulingana na mawazo haya methali hufumbata maarifa ya kawaida, tajriba, busara, hekima na ukweli wa maisha katika jamii. Methali hushawishi wanajamii kuangalia na kutilia maanani kanuni za kimsingi zinazokubalika na kutambulika katika tamaduni wa jamii mahsusi.

Methali hubuniwa na kukuzwa kutoka kwa tajriba na miktadha ya kitamaduni. Mbinu hizi za ujielezaji hutumiwa na wanajamii ili kuonyesha busara yao na kukuza migogoro yao katika kazi za fasihi. Methali inapotumiwa katika kazi ya fasihi huwa inahawilisha tajriba pana ya maisha ya binadamu, huonyesha kipaji cha uelewa wa dhana mbalimbali za maisha na husisimua upokezanaji wa maarifa miongoni mwa wanajamii. Migogoro inadhihirika kwa uwazi katika methali kwa kuwa ni kupitia fani hii ambapo imani, mila, desturi na itikadi za kijamii hujitokeza. Kwa kawaida kubuniwa kwa methali huchochewa na utamaduni wa jamii husika na vichochezi hivi hujidhihirisha katika methali. Methali hufinyangwa na kushirikishwa katika usimulizi kwa kiasi kwamba inaishia kuwa sehemu ya usimulizi. Aidha, Norrick (1985) anadai kuwa methali ni utanzu wa kijadi wa maongezi na ufunzaji maadili ulio na maana ya jumla, ulio na uwezo wa kutumiwa katika maongezi ya kupokezana na mara nyingi hupokezanwa kisitiani na kijazanda.

Kutafsiri methali katika kazi za kifasihi ni uhalisia unaojibainisha katika hali changamano ambamo mtafsiri anakuta kwamba methali husika haiwezi kutafsiriwa nje ya miktadha ilimotungiwa wala kupuuza uamili uliokusudiwa na jamii asilia. Tafsiri zote za methali zinazopuuza ukweli huu zinaweza kuibua makosa ya aina mbalimbali yanayoweza kuishia kupotosha maana na mawasiliano ya kifasihi na vile vile kuibua uwezekano wa kudhoofisha usanifu wa kazi lengwa. Ghazala (1995) anadai kwamba methali ni vipashio vya kipekee vya kaida za lugha visivyobadilika na ambavyo vina maana zisizobadilika. Sifa hii ya methali hudhihirisha sifa dumifu yaani inayomshurutisha mtafsiri kuidondosha methali husika jinsi ilivyo au kufafanua maana iliyofichika ndani ya methali yenyewe. Sehemu inayofuata imejadili matumizi ya methali inayodhihirisha udumishwaji wa vipengele vya kitamaduni kutoka MC1-Kaburi Bila Msalabana MC2 - Bwana Myombekere na Bibi Bugonoka Ntulanalwo na Bulhawali

Dondoo 1.

...Mwenye chake havunjwi mkono. (uk.19)

When what you have is really yours and you didn't steal it, you run no danger of having your arm broken for it. (pg. 27)

Katika dondoo hili Myombekere amekutana na mwanamke mrembo baada ya mke wake Bugonoka kurudi kwao. Katika safari yake ya kurejea nyumbani amekutana na mwanamke mwingine na kuanza kumposa. Methali hii inamtoka anaporejelea kauli anazotaka kuzitoa ili kumshawishi mwanamke huyu ampende na kumkubali. Katika utamaduni wa Wakerewe humshurutishi mtu kukupenda bali kupitia kwa ushawishi wako anashawishika ndio maana anasema kwamba, mwenye chake havunjwi mkono. Ili kuisistiza uhuru alio nao mwanamke kukubali au kukataa mwamume anapotoa posa. Methali hii imetafsiriwa moja kwa moja ili kuonyesha asili na utamaduni wa Wakerewe ambao walia mini ushawishi wa mapenzi kuliko kumshurutisha mtu akupende. Mtafsiri aliamua kutafsiri methali hii moja kwa moja na kuifafanua ili kuonyesha kwamba lengo halikuwa kurahisisha mawasiliano, bali kuhakikisha

kuwa hekima na mtazamo wa jamii ya Wakerewe inafikia wasomaji wa lugha lengwa bila kupoteza maana yake halisi. Kwa mtazamo wa nadharia ya Skopos, huu ni uamuzi wa makusudi unaoongozwa na nia ya kuhifadhi utamaduni.

Dondoo 2

...Kumbe! Ndiyo maana wajuzi walisema, Jitambulisheni mapema koo zenu, kabla ya kuuana. (uk.29)

....Now I see our people said, before you kill each other know each others clans and relatives. (pg.39)

Methali hii "Jitambulisheni mapema kabla ya kuuana" inasisitiza umuhimu wa kujuana vizuri na ndugu na jamaa. Wakerebe walithamini ukoo wao ndio maana wakiwa katika vikao walitaka kujua watu waliokuwa wamehudhuria mkutano. Baada ya ng'ombe wa Myombekere kula mtama wa Ntama waliingia kwa baraza la wazee ili wajue ni nani alikuwa na hatia. Katika vikao kama hivi mjumbe angetumia methali iliyosheheni hekima na maarifa ya jamii yao. Methali inaonyesha umuhimu wa jamii ya Wakerewe kuthamini umoja na ushirikiano wao katika shughuli wanazotekeleza. Mtafsiri naye amehawilisha maana kwa njia ya moja kwa moja ili kurahisisha mawasiliano kwa hadhira lengwa.

Riwaya ya Kaburi Bila Msalaba pia imedhihirisha matumizi ya methali katika usimulizi wake japo si kwa wingi. Matumizi ya methali huwa ni kielelezo cha historia na uhalisia wa tajriba za binadamu na mazingira wanamoishi kwa kipindi fulani. Kareithi amedhihirisha uhalisia wa matumizi ya methali katika utunzi wake.

Dondoo 3.

.... muda si mrefu, kila mmoja alianza kutoka jasho kwa vile chumba kilivyokuwa kidogo na ugali ulivyokuwa moto. Hawakusema maneno mengi kwani kama Waafrika wasemavyo, "Mto hunyamaa unapojaa." (uk.31)

... in a short while, both men begun to sweat because of the tiny room and the hot ugali. They did not say much because as Africans say, the river is still when it is full. (pg. 29)

Dondoo hili linarejelea jinsi Kinaro anamkaribisha mgeni wake Meja Blue. Alimpikia ugali akampa na maziwa. Kinaro alikuwa anajiamini kwa kupika ugali kuliko mtu yeyote kule vijijini. Kwa pamoja waliufurahikia mlo huu hadi wakaanza kutoa kijasho. Waliposhibisha matumbo yao Meja Blue alitumia methali hii ili kurejelea mazingira ya kiekolojia ya kule kwao kwamba Mto hunyamaa unapojaa. Kwa kawaida mtu akiwa ameshiba huwa ametulia. Ni dhihirisho la wazi kwamba methali hubuniwa kutokana na mazingira ya kiekolojia. Aidha, inapatafsiriwa maana asilia hudumishwa kwa kuipa tafsiri ya moja kwa moja au kwa kuitolea ufafanuzi unaowezesha hadhira legwa kuelewa bila tatizo. Kwa njia hii utamaduni husika utakuwa umedumishwa.

4.2. Matumizi ya Tashbihi

Tashbihi ni kipengele mojawapo cha ujielezaji katika kazi ya fasihi. Wasanii mbalimbali wametoa maelezo tofauti kuhusu dhana hii. Willis (1983), anafafanua

tashbihi kama maelezo ya kiufananisho ambayo yanatumiwa kufananisha dhana moja na nyingine kwa kutumia maneno ya ulinganisho wa moja kwa moja. Dhana inayofananishwa huwa na sifa ambazo zinaeleweka kwa urahisi na kwa kufananisha dhana moja na nyingine hadhira lengwa hubashiri maana inayowasilishwa kwa haraka. Msokile (1993) anasema kwamba tashbihi ni tamathali ya usemi inayohusisha vitu vitatu; kizungumziwa, kifananishi na kiungo. Kifananishi kipo katika mawazo na huzingatia maana iliyo dhahania. Kiungo ni sifa zipatikanazo katika kitu kinachozungumziwa. Kazi muhimu ya kiungo ni kuhusisha viti vyote wiwili katika kuwasilisha maana iliyokusudiwa. Tashbihi hutumia kauli za ulinganisho kama vile; mithili ya, kana kwamba, kama, kama vile, sawa na, na kadhalika.

Aidha, Wamitila (2004), anasema kuwa tashbihi ni misemo ya kilinganishi ambayo hukieleza kitu au sifa zake kwa kukilinganisha na kingine ili kukuza sifa zake. Dhana inayofananishwa huwa na sifa ambazo zinaeleweka kwa urahisi. Kwa kufananisha dhana moja kwa nyingine hadhira pokezi huelewa haraka na kwa urahisi kinachowasilishwa. Ulinganishi huu hutoa sifa za kitu kwa kufumbata maana yake. Matumizi ya tashbihi hutumiwa katika mazungumzo ya kila siku na kwa hivyo hujumuishwa katika kazi ya fasihi. Kutokana na kauli hii basi, matumizi ya tashbihi hutokana na matumizi ya lugha kimuktadha.

Pierini (2007) anasema kwamba mkakati wa kuhifadhi tashbihi unaweza kutumiwa kutafsiri tashbihi katika kazi za kifasihi ili kujiepusha na tatizo la kuleta utata katika mawasiliano kwa hadhira lengwa. Baada ya kupata visawe hivyo, mtafsiri huongeza maelezo yanayoeleza jinsi visawe vilivyotumiwa vinavyofanana ili maana iweze kueleweka kwa uwazi. Lengo la mtafsiri kufanya hivi ni kuondoa utata kwa sababu maneno mengi yaliyotumiwa katika vipengele vya ujielezi huwa na maana ya kimuktadha. Mtafsiri ni sharti awe mwangalifu ili kuteua visawe linganifu vya tashbihi hasa kwa kuzingatia muktadha husika. Katika utafiti huu tutajikita kwa tashbihi zinazofungamanishwa na utamaduni wa matini teule. Riwaya ya Bwana Myombekere na Bibi Bugonoka Ntulanalwo na Bulihwali imetumia aina mbalimbali za tashbihi ili kukuza na kuendeleza dhamira na maudhui yake.

Dondoo 4.

...Ehe, si nyinyi Bakerebe mlisema kwamba wanawake ni sawa na samaki, hunaswa katika amasanzo! Wakacheka wote kwa furaha. (uk.65)

...Aa! Isn't that exactly what Wakerewe men of yore said, that women are like fish, to be caught by the basketfuls? (pg.91)

Dondoo hili ladihirisha shughuli muhimu ya jamii hii ni uvuvi ndio maana msanii anachota ubunifu wake kutoka muktadha wa kawaida wa wanajamii. Jamii inamlinganisha mwanmke na aina ya samaki anayevuliwa haraka na wanaume jinsi samaki wanadanganyika kwa wepesi kupitia mitego ya wavuvi. Sifa za samaki zinalinganishwa na sifa za wanawake ili hadhira lengwa iwe na hiyo taswira. Mkutadha huu wa kumlinganisha

nmwanamke kama samaki Myombekere anamfanyia mzaha shemejiye Brongo kuhusu suala la kumpata mke. Naye anamwambia kuwa kumpata mwanamke ni rahisi kwa kuwa wanavuliwa kama samaki. Uhawilishaji wa tashibihi hii umefanywa kwa njia ya moja kwa moja ili kudumisha maana iliyokusudiwa.

Dondoo 5.

...Siku hizo Bugonoka akaanza kunenepa, mwili wake wote ukapata afya. Usoni pake pakaanza kuonyesha dalili ya mwanamke mja mzito yeye umbo lake alikuwa mweusi kama mgomba wa kabila ya entundu. (uk.218)

...In the meanwhile, she became plumber, all her body filled out and she became almost light coloured in the face and really glowing, though she was normally of the smooth and beautiful deep black complexion of the black stem of entundu banana. (pg.272)

Mwandishi anatumia mfano huu wa tashibihi ili kuibua utamaduni wa jamii ya Wakerewe. Utamaduni wa Wakerewe umesawiriwa kwa kuangazia ekolojia ya mazingira inayoainisha aina mbalimbali za migomba inayotoa ndizi ya kutengeneza pombe. Katika jamii hii ni wazi kwamba kuna aina mbalimbali za ndizi ndio maana mwandishi anazungumzia weusi wa Bugonoka hazungumzii 'mweusi kama makaa' bali anasema 'mweusi kama mgomba wa kabila la entundu.' Yaani kinachowazunguka Wakerewe ni aina ya mgomba wa kabila la entundu. Mtafsiri amedumisha kipengele cha entundu kwa sababu hakupata kisawe cha lugha lengwa. Ametafsiri dhana hii jinsi ilivyo na kisha kuitolea maelezo ili kurahisisha mawasiliano kwa hadhira lengwa. Aidha mwandishi wa Kaburi Bila Msalaba ametumia tashibihi ili kuleta wazi maudhui na dhamira yake. Visa na matukio yake yameelezwa kiulinganisho. Ufananisho mwingi umechotwa kutoka miktadha ya kawaida ya wanajamii.

Dondoo 6.

...Macho ya kila mtu yalielekezwa kwake, naye alizungusha macho yake kutoka upande wa kushoto mpaka wa kulia. Alipokodolea watu macho yalionekana kama ya simba na kwa muda hakusema lolote. (uk.50).

...everyone looked up to listen to the man, whose fierce, and lionlike eyes darted left and right staring silently at the gathered men and women. (pg. 52)

Watu wengi walitoka vijiji mbalimbali ili kuja kula kiapo cha kutetea na kupigania uhuru wao. Kiapo kilikuwa siri ya mtu pekee, siri ambayo mtu hangemwambia hata mkewe. Mzee Olalo pia alikuwa miongoni mwa watu waliokuja kula kiapo usiku ule. Kwa muda mrefu alikuwa anaunga mkono serikali ya mzungu na kusali ndugu zake waafrika. Walipompata walimpa fursa ya kula kiapo ili asiwe anawasali. Usiku huu wamehutubiwa na kiongozi wa MauMau- Meja Mwangi ambaye alionekana mkali kwa macho. Ukali wake unajidhihirisha jinsi ambavyo mzungu amewanyang'anya ardhi yao na kunyakua kila kitu walichoachiwa na mababu yao kisha kuwafanya watumwa. Ukali wake unalinganishwa na ukali wa simba jinsi alivyowaangalia waliokuwa wanakula kiapo. Kiapo walichokula kilikuwa ni cha ushirikiano wa watu weusi. Alitoa wito kila mmoja

aweke mkono kwa mapambano ya kumng'oa mzungu mamlakani. Ulinganisho huu unadhihirisha mazingira ya Afrika ambapo utawapata wanyama pori kama simba. Mtafsiri naye amedumisha maelezo haya kwa hadhira lengwa.

Dondoo 7.

...Tumekataa kabisa kuwa kama kondoo anayewekwa chumbani akingoja kuliwa. (uk.51)

...We refuse to be like sheep being fattened for slaughter (pg. 44)

Katika harakati ya kula kiapo ndipo kiongozi wa MauMau anawamotisha Waafrika wasikate tamaa dhidi ya kutetea uhuru wao. Anaposisitiza ujumbe huu ndipo anawaambia kuwa wamekataa kuwa kama kondoo wanaosubiri kuliwa. Ulaji wa kiapo ungewafanya waendele na mapambano ya kupigania uhuru wao. Kondoo anayewekwa chumbani kusubiri kuliwa ni Waafrika ilhali anayewaweka ni mzungu. Kwa kawaida kondoo ni mnyama mpole ambaye anapendwa na watu kutoka Mlima Kenya. Mazingira haya yamesawiriwa kupitia ubunifu wa Kareithi.

4.3. Matumizi ya Jazanda

Jazanda ni kipengele muhimu katika kazi ya kiubunifu. Matumizi ya jazanda hutekeleza mambo mawili muhimu katika tafsiri. Jazanda husaidia mwandishi kueleza ujumbe wake kwa njia bora na pia inatekeleza nafasi ya matumizi ya lugha kisanaa kwa mujibu wa (Newmark 1988). Kimsingi jazanda hutumia lugha fiche ambayo wakati mwingine huleta utata kimaana. Jazanda inatumia picha inayotufanya kuona jambo zaidi ya maana yake halisi. Upekee wa jazanda unatufanya kuupatia ulinganifu maana. Msanii anapotumia jazanda kwa kazi yake hulenga kuremba kazi yake kwa kuwasilisha mawazo yake kwa njia fiche na maneno yenye ujumi na yanayodhihirisha hisia zake. Riwaya ya Bwana Myombekere na Bibi Bugonoka Ntulanalwo na Bulhawali imetumia jazanda kwa maelezo ya dhamira na maudhui yake.

Dondoo 8.

...mbwa huyu aliyetengeneza pombe hii ya ndizi anastahili sifa. (uk.30)

...the dog who pressed this beer from the banana fruit is a real great dog. (pg. 43)

Baada ya wazee na watu mashuhuri kuamua kesi kati ya Myombekere na Ntama ilikuwa ni desturi kuwa na pombe katika shughuli kama hii. Maneno haya yanamtoka mzee mmoja baada ya kubugia pombe ile kwa muda ndipo akatoa kauli yake. Waliokuwa wameketi walivunja mbavu kwa kicheko. Hata yule aliyeleta pombe hakukasirika kamwe kwa kuitwa 'mbwa' kwa sababu ilikuwa ni desturi ya jadi yao Abakerebe walikuwa wakisema hivyo wakitaka kumsifu mtu ambaye ameivisha pombe vizuri. Ulinganisho huu unaleta wazi sifa za mtu aliyeivisha pombe kuwa yeye ni hatari. Mchakato wa tafsiri umehawilisha matumizi haya ya jazanda kwa njia ya moja kwa moja lakini yakatolewa ufafanuzi ili watu wa utamaduni lengwa wapete kuelewa. Uamilifu unadhibiti tafsiri kima cha kuwiana na mawazo ya Hans Vermeer katika nadharia ya Skopos kwamba kutafsiri kunafaa kushughulikia jukumu la matini chanzi na matini

lengwa kwa kuwa kutafsiri ni kuzalisha matini lengwa. Kulingana na [Vermeer \(1989\)](#) hakuna matini chanzi iliyo na tafsiri moja tu na ambayo ni sahihi na inayokubalika.

Aidha, riwaya ya Kaburi Bila Msalaba nayo imetumia jazanda katika kazi yake.

Dondoo 9.

...Bwana wake aliponyakuliwa na mwewe, yaani Mau Mau, mke wa mzee wa Lalo alitaabika sana. (uk.54)

...when her husband was snatched by the "hawks" that's the Mau Mau, Mzee wa Lalo's wife was left very frightened. (pg.60)

Haikuwa rahisi kwa Waafrika ambao walikuwa wanashirikiana na mzungu. Waafrika wote waliwaona kama wasaliti. Usiku huu kikundi cha MauMau kilifika nyumbani mwa mzee Lalo ili kumnyakua. Mke wake alibaki akitaabika moyoni baada ya kunyakuliwa kwa sababu keshoye alijua kuwa angemuona mumewe akiwa amekatawa katwa vipande namna walivyowafanyia Waafrika waliokataa kushirikiana na wenzao. Ulinganisho huu unaleta wazi sifa za mwewe jinsi anavyonyakua vifaranga bila kumtahadharisha kuku kwamba anachukua mtoto wake. Vilevile, kikundi hiki cha Mau Mau pia hakingekua na huruma kwa mtu ambaye hashirikiani nao katika harakati za mapinduzi.

4.4. Matumizi ya Tashihisi

Tashihisi ni tamathali ya usemi ambayo kitu kisichokuwa na uhai au uwezo wa kuishi (urazini / ung'amuzi) wa kibinadamu kinapewa sifa hiyo ([Wamitila 2010](#)). Lugha ya aina hii inapotumiwa katika fasihi hujenga taswira na fahiwa za aina fulani akilini mwa msomaji. Uhakiki wa maana katika tafsiri za fasihi hauwezi kuishia katika kuyachanganua maneno katika upekee wake bali kwa kuangalia namna yanavyojitokeza katika muktaadha wa matumizi. Mbinu hizi za ujielezi hazikosi kufungamanishwa katika mazingira ya utamaduni husika. Kitereza ametumia mbinu hii ya ujielezi katika kazi yake.

Dondoo10.

...Migomba zake zilikuwa changa bado ndipo zinaanza kuvunja ungo kabla hazijazaa matunda mengi. (uk.145)

....in his banana plantation, the bananas were young they had not yet attained their maturity. (pg.193)

Kuvunja ungo ni kwa binadamu lakini migomba ya ndizi imepewa sifa hizi za urazini za kutenda kama binadamu. Mwandishi anapotumia dhana hii anarejelea jinsi migomba ilikuwa karibu kuanza kutoa ndizi. Matumizi ya tashihisi imeeleza mazingira ya Wakerebe kwa uwazi kwamba migomba ingetumika katika shughuli zao za kila siku. Nadharia ya isimu Anthropolojia inasisitiza kwamba kazi yoyote ya kifasihi inayochukuliwa kuwa tafsiri haelei katika ombwe bali inaibuka na kujibainisha kwa kuhusishwa na kukitwa katika miktadha ya lugha, fasihi na utamaduni husika.

Dondoo 11.

...jembe nalo, mikononi mwake likawa rafiki mwema na ndio maana alikuwa anamfukuzilia mbali Yule adui njaa nyumbani mwake. (uk.14)

She was also friends with her hoe, a real hard worker and as a result, hunger and famine were things unknown to her house. (pg.22)

Dondoo hili linamrejelea Bugonoka jinsi alivyopenda na kuenzi kazi yake. Dhana ya jembe imepewa nafasi ya kutenda kama binadamu mikononi mwa Bugonoka eti jembe lilikuwa na urafiki naye yaani lilifanya kazi vizuri. Bugonoka anamiminiwa sifa na mwandishi ishara tosha kwamba alizirithi kutoka kwa mamake. Matumizi ya mbinu hii humfanya msomaji kujenga picha hii akilini inayomwezesha kuelewa vizuri kinachozungumziwa na mwandishi. Kupitia kwa mbinu hii ya ujielezaji tunaolewa kwamba wakaazi wa jamii hii ni wakulima kutokana na vifaa wanavyovitumia katika kazi zao. Jembe hudhihirisha shughuli za uzalishaji mali ambapo tashihisi hii inaonyesha kuwa jamii hii ni ya wakulima na huthamini kilimo kama uti wa mgongo wa jamii yao. Matumizi ya mbinu za ujielezaji hufungamana na utamaduni husika. Katika tashihisi hii "jembe lilikuwa rafiki mwema," taswira hii imehifadhiwa ili kuonyesha uhusiano wa karibu kati ya wanajamii na kazi ya kilimo. Mtafsiri hakupunguza uzito wa taswira hii, jambo linaloonyesha kuwa lengo lilikuwa kuwasilisha mtazamo wa jamii kuhusu kazi na maisha yao ya kila siku. Nadharia ya Skopos inasisitiza udumishwaji wa utamaduni kupitia mchakato wa tafsiri.

4.5. Matumizi ya Tanakali za Sauti

Hii ni tamathali ya usemi inayotoa au kuiga mlilo wa vitu, watu na wanyama [Senkoro \(2011\)](#). Milio hii humsaidia mwandishi kufafanua ujumbe wake kwa njia ya uwazi na inayoeleweka kwa urahisi na hadhira yake. [Wamitila \(2010\)](#) anasema hii ni mbinu ya uigaji wa sauti fulani. Msingi wa matumizi ya mbinu hii ni kuhakikisha kuwa hali fulani inaelezwa kwa njia kamilifu na kwa ufasaha. Aidha, inatumia kujenga aina mbalimbali za taswira akilini mwa msomaji. Sehemu inayofuata inaangazia aina mbalimbali za tanakali za sauti jinsi zimetumiwa na mwandishi wa MC2 (Bwana Myombekere na Bibi Bugonoka Ntulanalwo na Bulhawali).

Dondoo 12.

...akamchapa kwa vijiti: pu!pu!pu! Mtoto akalia wee! Vijiti vile nilivyokatika na Ntama alipotaka kurudia vingine, hapo mtoto akaponyoka mikononi mwa Yule mwanaume, akaanza kupiga mbio. (uk.25)

...belaboring him with twigs of tree: pu!pu!pu! The child cried until he could cry no more. When the twigs he had were all used up and he went looking for more, the child managed to tear himself up from the grip of his hand and ran for his life. (pg.37)

Ntama alimfumanika mpwa wa Myombekere akilisha ng'ombe wao mtama wake. Bila kukawia alianza kumpa adhabu ya viboko kwa kutumia vijiti. Alimchapa hadi vijiti alivyokuwa navyo vikaisha. Alipoenda kutafuta vingine Kafugwa alipata nafasi na kuponyoka kutoka mikononi mwake. Japo alikimbia aliondoka na majeraha mabaya yaliyomfanya Myombekere kumkanda mtoto kwa maji moto aliporudi kutoka kwa shughuli zake. Kutokana na adhabu hii, Kafugwa alivimba mwili mzima. Kupitia kwa tanakali hii tunajenga taswira jinsi mtoto

alivyochapwa na Ntama. Aidha, tunaelewa utamaduni wa jamii ya Wakerebe kwamba mtoto akikosa anapewa adhabu ya viboko. Vilevile tunajifunza kwamba utamaduni huu unamruhusu yeyote kumuadhibu mtoto si lazima awe ni mzazi wake. Utamaduni huu unapotafsiriwa dhana hii inahawilishwa vivyo hivyo kisha maelezo ya dhana kutolewa baadaye. Kupitia mchakato wa tafsiri utamaduni huu umesambazwa kutoka utamaduni chanzi hadi utamaduni lengwa.

Dondoo 13.

...walipotoka nje na kusonga karibu na Namwero, ndipo Myombekere akaanza kuwakumbusha maneno ya kuomba radhi na kutaka arudishiwe mke wake Bugonoka. Alianza kufungua koo lake, akakohoa hivi: koho! koho! apate kuomba radhi wake kwa sauti isiyo na kizuizi. (uk.48)

...they went and sat near Namwero and Myombekere once more spoke words of wooing back his wife Bugonoka. He first coughed very slightly this way: koho! koho! to clear his throat so that he can speak to his father in law.

Dondoo hili linadhihirisha matumizi ya tanakali za sauti jinsi Myombekere alivyojitayarisha kuomba radhi wakwe zake. Baada ya mke kukosewa na kurudi kwao haikuwa rahisi kwa mwanamume kusimama mbele ya wakwe wake kuomba msamaha. Tanakali hii inaonyesha utamaduni wa Wakerebe kwamba makosa yakitokea kati ya mume na mke wanaweza kukutana na wazazi na kuongea kwa kuomba msamaha. Tanakali hii ya sauti imehamishwa hivyo kwa kukosa kisawe cha sauti ya kufidia taswira hii. Baada ya mtafsiri kubaini lengo la tafsiri alizuka na mikakati ya kutafsiri dhana nyingi katika matini hii kwa njia au lengo la kuhifadhi utamaduni. Hali hii imeelezwa kwa uwazi kupitia nadharia ya Skopos.

Dondoo 14.

...yalitoa mvumo mkubwa ajabu yalipodondoka katika chombo kile hata mtu aliyekuwa mbali aliweza kusikia mvumo kama huuu: Vuu! Siyo kama hivi: chorwe, chorwe, au: chororwe! (uk54)
...its milk was zooming in ekisahi so that even from a distance what one heard was: Vuu! And not chorwe, chorwe! Or even chororwe! (pg.79)

Mlio huu ni wa maziwa, dhihirisho lililo wazi kwamba kupitia mbinu hii ya ujielezaji msomaji anaweza kujifunza utamaduni wa eneo fulani ulimwengini. Mwandishi anapata nafasi nzuri ya kuchora picha ya kile anachokizungumzia. Aidha, kupitia mbinu hii tunajifunza kwamba riwaya hii imebuniwa kwa mazingira ya wakulima na wafugaji. Kwa jumla, mifano yote inaonyesha kuwa tafsiri hizi ziliongozwa na lengo la kuhifadhi utamaduni, na si tu kuhamisha maana ya maneno. Nadharia ya Skopos ililenga kuhakikisha kuwa utamaduni wa jamii chanzi umedumishwa kwa hadhira lengwa kupitia mchakato wa tafsiri.

5. Hitimisho

Makala hii imeshughulikia vipengele mbalimbali vya ujielezaji kama mbinu za kuhifadhi na kudumisha utamaduni kupitia mchakato wa tafsiri. Waandishi wengi hutumia mbinu hizi ili kukuza na kuendeleza dhamira na

maudhui yao. Katika utafiti huu, mbinu mbalimbali kama vile; methali, tashibihi, jazanda, tashihisi na tanakali za sauti zimetumika. Uchunguzi huu umebainisha kuwa vipengele vya ujielezaji vilivyotafsiriwa kwa uangalifu vimewezesha kuhamisha taswira za mazingira, mila na desturi za jamii za Kiafrika kama za Wakerebe na Wakikuyu kwenda katika lugha lengwa bila kupoteza maana ya msingi. Hii ina maana kwamba tafsiri imekuwa daraja la kuunganisha tamaduni, huku ikihakikisha kwamba hazina ya maarifa ya kijadi haiyeyuki katika mchakato wa uhawilishaji wa lugha. Makala hii inahitimisha kuwa tafsiri ya kazi za fasihi ina nafasi muhimu katika uhifadhi wa utamaduni, na kwamba vipengele vya ujielezaji ni nguzo kuu katika kuhakikisha utamaduni huo unaendelea kuishi katika lugha na jamii tofauti. Hivyo basi, tafsiri haiwezi kutazamwa kama uhamishaji wa maneno pekee, bali kama mchakato wa kuhifadhi, kuendeleza na kuhisha utamaduni katika muktadha mpana wa mawasiliano ya kimataifa

Marejeleo

- Gay, L. R., Mills, G. E & Airasian, P. (2006). Educational Research: Competencies for Analysis and Application. Columbus: Merrill Greenwood.
- Ghazala, H. (1995). Translation as problems and solutions. Dar El-Ilm Lilmalayin.
- Kareithi, M. (2017). Kaburi bila msalaba. Trans. Chege Githiora. Nairobi: East African Educational Publishers.
- Kitereza, A. (2002). Bwana Myombekere na Bibi Bugonoka, Ntulanalwo na Bulihwali. Trans. Gabriel Ruhumbika. Dar es Salaam: Mkuki na Nyota.
- Meider, W. (2004). Proverbs: A handbook. Greenwood Press.
- Miles, S. (1971). The language of literature. Longman.
- Msokile, M. (1993). *Misingi ya uhakiki wa fasihi*. Nairobi: East African Educational Publishers.
- Newmark, P. (1988). A textbook of translation. Prentice Hall.
- Norricks, N. R. (1985). How proverbs mean: Semantic studies in English proverbs. Mouton.
- Pierini, P. (2007). Simile in English: From description to translation. *CÍRCULO de Lingüística Aplicada a la Comunicación*, 30, 1-20.
- Ruhumbika, G. (2002). Tafsiri za Fasihi za Kigeni katika Ukuzaji wa Fasihi ya Kiswahili, katika Fasihi III, Makala ya Semina za Kimataifa ya Waandishi wa Kiswahili, TUKI, Dar-es-Salaam.
- Senkoro, F. E. M. K. (2011). Fasihi. Dar es Salaam: Oxford University Press.
- Venuti, L. (1995). The translator's invisibility: A history of translation. Routledge.
- Vermeer, H. J. (1989). Skopos and commission in translational action. In A. Chesterman (Ed.), *Readings in translation theory*. Helsinki.

Wamitila, K. W. (2003). Kamusi ya fasihi. Nairobi: Focus Publications.

Wamitila, K. W. (2004). Kichocheo cha Fasihi Simulizi na Andishi. Toleo la Pili. Nairobi: Focus Books.

Wamitila, K. W. (2010). Kanzi ya fasihi. Nairobi: Vide-Muwa

Publishers.

Willis, G. (1983). Figures of speech in literature. Oxford University Press.

Young, R. K. (1984). Introduction to Research in Education. London: Holt, Rinehart and Winston.